

ВАСПИТНА И ОБРАЗОВНА ВРЕДНОСТ КАТИХИЗИСА КАО БОГОСЛОВСКОГ ЖАНРА И ОБАВЕЗНОГ УЏБЕНИКА ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ (1757–1882)

Петар Ђ. Рајчевић*
Универзитет у Приштини
– Косовска Митровица
Училишњски факултет
у Призрену – Лейосавић

Апстракт: Развојни ток научне мисли, у свим културама и цивилизацијама, кретао се од верских схватања и теолошких уверења. То правило важи и за српски народ. У периодима симфоније (поштовања) у односима између Цркве и државе, пре свега у средњем веку, долазило је до услона и значајних резултата на многим пољима друштвеног живота. У време неслагања међу њима ипакви резултати су изостали а дешавала су се, не рејко, и страдања људи. Док су се научне теорије заснивале на различитим основама и пошредама световне власти и збо тога често мењале, верске основе имају континуитет који се мери хиљадама година. Док светска знања долазе и све брже пролазе, мењају се, доброћа и друге људске врлине представљају трајне, вечне вредности. С обзиром да је човеку пошредно и знање и доброћа да би био уравнотежен и складан, постоји и пошредба за неовањем верских садржаја. У те сврхе израђивани су катихизиси – посебне врсте уџбеника веронауке. У чланку се разматра њихова образовна и васпитна вредност у формирању личности деце и његовом узрастању у врлинама. Осим најомене о настајанку првих катихизиса и крајком преледу њиховог развојног шока, пре свега у Европи, посебан наласак уз истацање карактеристичних делова, даи је на разматрање садржаја катихизиса у Србији. Оширније су налашени катихизиси Кирила Живковића из 1857. године (рукописна варијанта) и архимандрита Гаврила Појовића из 1848. године (у штампаном облику).

Кључне речи: катихизис, катихетика, катихетичке школе, катихеза, катихетичка методика.

Увод

Смисао човека је: родити Христа у себи, пошати Бој, јер је зашо Бој пошато храна свима (Отац Јустин, у Свети Николај Жички 2015: 5).

Од самог почетка Хришћанства основни циљ поучавања у вери био је „остварење заједнице са Богом, улазак у Цркву Божију и живот у

* petar.rajevica@pr.ac.rs.

њој. У Цркви кроз рођење *огозіо* (Јн. 3), односно Крштење, људски живот задобија вечни смисао и назначење“ (Пено 2010: 18).

Развојни пут верског обучавања, у свету и код нас, кретао се од усмених излагања вероучитеља, да би у исте сврхе касније дошло и до потребе за израдом књига, најпре руком писаних а касније и штампаних, из којих би ученици, без обзира на узраст, могли и сами да стичу нова верска знања читајући. Захваљујући чињеници постојања писма и вештини или способности разумевања написаног до данас сачуване катихизисе могуће је посматрати са више аспеката. У овом чланку интересује нас, пре свега, њихова васпитна и образовна вредност и то у ужем историјском периоду од 1757. до 1882. године. Тај временски оквир у Србији обухвата период неопходног истрајавања у вери пред незаустављиви процес ослобођења од вишевековне турске власти и убрзани ток развоја и свестране модернизације нововековне државне организације у периоду Кнежевине Србије. У раду неће бити дата теолошка анализа катихизиса.

У доба секуларизма као опадања хришћанске вере и пренабујалог антропоцентризма неретко се може чути етикетирање у смислу да је битна наука а вера нешто застарело, „догматско“. „Живимо у стању у којем не можемо не бити свесни да постоје бројне различите могућности, схватања са којима се паметни и разумни људи могу или не могу сложити. Не можемо избећи да своју веру проживљавамо у условима сумње и несигурности“ (Тејлор 2011: 20). Ниједно размишљање о проблемима света незамисливо је без вере, која је од свог постанка навикла на тешкоће, што је најпоузданији знак да ће опстати, и да то заслужује. Као што је човек обдарен способношћу да се брине о своме телу, тако постоји потреба да се стално стара и о души (ум, воља и осећање). „Душа се сва сабира у молитву, и кроз бескрајно компликовано чудо, звано свет, иде вођена молитвом, јер је молитва једини окати путовођ ума, и срца и воље“ (Отац Јустин, у Свети Николај Жички 2015: 5). Како је могућа замисао целовитог човека, као педагошког идеала, ако му недостаје једна подједнако битна половина? Живот је човеку, између осталог, „дарован ради моралног напредовања“ (Ракић, Том 2, 2000: 227). Морално васпитно подручје, морално напредовање, неодвојиво је од осталих васпитних подручја (интелектуалног или умног, радног итд.).

Дефинисање основних појмова

Међу основне појмове који доприносе разумевању садржаја чланка о употреби и васпитним вредностима катихизиса у наставном раду

могу се убројати: катихизис, катихета, катихеза, катихетске школе, катихетичка метода, катихетички разговор.

Катихизис је стари црквени назив за уџбеник веронауке (науке о вери). Вера представља „језгро и темељ сваког нашег размишљања и знања о свету“ (Ускоковић, у Група аутора 2007: 315). Осим православних катихизиса (руски, српски...), постоје и „катихизиси католички“, „катихизиси протестантски“ (Ракић, Том 1, 2000: 479). Катихизис је препознатљив по томе што се израђује (пише) према принципима катихетичке методе а она се састоји у унапред формулисаним питањима и одговорима. „Најчешће су са леве стране књиге била питања која ће вероватно постављати будући верници, а десно одговори, које треба да да вероучитељ или мисионар. Садржи религијске догме које се уче напамет (како је записано)“ (Трнавац 2012: 251). Први такав уџбеник (катихизис) написан је у 15. веку. Први катихизис намењен за школску употребу написао је Мартин Лутер почетком 16. века. Трнавац наводи да је у прошлости најпознатији катихизис саставио Петар Канизи (1521–1597). После тог периода појављује се велик број катихизиса и од аутора са наших простора у време 18. и 19. века.

Катихета је „вероучитељ, наставник веронауке, а данас и лице које се посебно школује за вероучитеља или је овлашћено да буде вероучитељ“ (Трнавац 2012: 251). Наставник катихезе.

Катихеза/катехеза је појам грчког порекла који се односи на верско поучавање (наставу) које је претходило чину крштења. Потиче из ранохришћанског периода. „Учење о хришћанској вери; поучавање у хришћанској вери у облику методских јединица“ (Вујанић и др., 2007: 527). Они који желе да приступе Цркви, да се крсте, да приме хришћанску веру називани су катехумени.

Катихетске школе су биле прве школе које су имале задатак да шире хришћанску науку и образују свештена лица. „Прва школа овог типа појавила се у Александрији (евангелиста Марко), а крајем другог столећа имала је управника (свештеник Пантеус), док је у трећем столећу катихетских школа већ више. У овим школама се учило богословље, тумачење Светог писма, филозофија, реторика, граматика, математика, физика, астрономија и медицина. Један од познатијих управника катихетске школе био је Ориген (185–254). У трећем веку, најпознатије од ових школа биле су у Антиохији и Едеси“ (Трнавац 2012: 251). Следећи битан појам је катихетичка метода.

Катихетичка метода као појам долази од грчке речи *ка̑ихизис* што значи поучавање. Једна је од варијанти „методѣ разговора с унапред утврђеним питањима и могућим одговорима, које је ученик био обавезан да научи. Посебно је негована у средњовековним школама...“

(Пијановић 1996: 225). На основу те методе писани су и уџбеници – катихизиси. С обзиром да су се наставни садржаји веронауке односили на учења из Библије ни вероучитељ ни ученици нису их могли самостално мењати него их је требало научити дословно (напамет). Одговор је најчешће формулисан у једној реченици. Овај став одговара протестантском учењу. Поједине конфесије се разликују и по том питању, па се код Православних, уз то, наглашава и Предање. „У Цркви Христовој, у Литургији, целокупан садржај хришћанске вере се открива Божијим Откривењем, које је преточено у Свето Писмо или Свето Предање, затим у одлуке васељенских сабора и каноне Цркве, учење светих отаца, подвиг и Житија светих и најзад, у различите видове црквене уметности. Стога је, ради што дубљег упознавања садржаја и извора Катихизиса, неопходно упознати се са Црквом као заједницом тројичног Бога и његовог народа и уједно са Црквом као ризницом свих благодатних дарова које Бог даје људима“ (Пено 2010: 18).

Катихетичка метода рада доминирала је у целокупном току старе (књишке) школе. Примењивана је чак и за време обраде нових наставних садржаја „што је био педагошки промашај, јер је изостало потпуније информирање ученика о новим садржајима. Зато су представници нове школе доминацију катехетичке методе у настави звали катекизирање, испитивачка настава, деспотизам питања и сл.“ (Пољак, у Поткоњак, Шимлеша 1989: 381). Оправдана је приликом понављања и проверавања егзактних научних података и садржајних одређења генерализација. И тада мора претходно да се ради на схватању наставних садржаја који се уче.

Катихетички разговор је врста дијалога у облику унапред формулисаних питања и одговора. „Да би у таквом разговору могао учествовати, ученик мора унапред познавати и питања и адекватне одговоре“ (Баковљев 1999: 42). У савременом васпитно-образовном раду овај облик разговора примењује се ретко, у случајевима кад ученик мора нешто да научи напамет.

Настанак и историјски пут катихизиса (уопште)

Вербална верска поука која се састоји у форми питања и одговора назива се катихеза. Долази од грчког глагола *κατῆχεω* [катихео] а значи: оглашавати, саопштавати широком аудиторијуму, гласно поучавати, учити усмено. Кроз време појам се са усменог, дијалошког аспекта пренео на писану форму – књигу. „Катихизиси, као засебне књиге и текстови, као помоћна средства у процесу верског поучавања представљају

релативну новину у историји катихизације верних“ (Живковић 2009: 8). Уз најраније текстове катихетског садржаја везују се имена као што су: Ориген, Августин, Амвросије Милански, Кирил Јерусалимски, Григорије Ниски, Јован Златоусти, Теодор Мопсуестијски и други.

У делу *Енхиридион о Вери, Нади и Љубави* (око 421. године), које је настало на основу питања Лаврентија Римљанина, Аврелије Августин утемељио је начин на који се организују наставни садржаји у класичним катихизисима. Овај писац је класичну схему врлина: вера, нада, љубав, преузео од Апостола Павла који ју је установио. На тај начин компонован је највећи број катихизиса. Августин је „значајан и због тога што је у свом делу *О обучавању олашених* (399–400) препоручио дијалогски метод наставе као најпримеренији. Ту се Августин директно наслања на теологију Св. Апостола Петра (1. Пет 3, 15)“ (Живковић 2009: 9).

У VIII веку Карло Велики је наредио да сваки крштени мора да научи и зна напамет Оченаш и Символ вере. Када су крштавања деце постала масовнија појава обавеза поучавања деце прешла је на кума. Они су морали да знају напамет те основне верске текстове. Предуслов за кумство био је да их они знају и да они (кумови) науче децу, како би и деца знала Оченаш и Символ вере.

Термин катихизис помиње се први пут 1528. године. Тада је протестантски теолог Андреас Алтамер објавио књигу *Catechismus in Frag und Antwort*. Реч катихизис нашла се у наслову наведеног дела.

Незадовољан верским знањем ученика по школама свога времена Мартин Лутер је у априлу 1529. године саставио *Велики или Немачки катихизис*. Жеља му је била да приручник буде једноставан, прецизан, јасан и лак за учење напамет с разумевањем. Овај катихизис није био намењен широким слојевима народа, него ужим образованијим круговима, интелектуалцима. Јула 1529. године исти аутор објавио је свој *Енхиридион* (приручник), односно *Мали катихизис*.

Први женевски катихизис *Catechismus Genevensis prior* објавио је 1536. године Жан Калвин на латинском а 1541. године и на француском језику. Дело је имало форму дијалога - разговора свештеника и детета. „*Хајделбершким катихизисом* из 1563. године добијамо треће стандардно исповедање вере и катихизис за протестанте“ (Живковић 2009: 11). Док се у средњовековној Цркви под катихизисом подразумевало усмено поучавање, период реформације карактерише књига, дотле је ширење штампарства учинило да верска књига ове врсте (жанра) постане доступна не само црквеној елити него и широким слојевима народа.

Катихизиси представника Римокатоличке Цркве настајали су као реакција на дела протестаната. „То на првом месту важи за катихетско дело језуите Петра Канизја (1521–1597)“ (Живковић 2009: 11). Он је

анонимно, 1556. године објавио у Келну, на латинском језику познати катихизис под називом *Summa doctrinae christianaе per quаestiones traditia et in usum christianaе pueritiaе nunc primunt edita*. Катихизис се састојао од око 2000 библијских цитата и 1200 позивања на отачке текстове. Ово Канизијево дело доживело је преко 130 издања. Осим поменутог *Великој катихизиса*, постојали су *Крајки* из 1556. године и *Средњи* из 1558. године. Текстови у Кратком и Средњем катихизису били су намењени млађим читаоцима.

Катихизис у Србији

У православним срединама познати су катихизиси Руса и Малоруца. Њихов утицај ширио се на српске просторе. Познат је катихизис Теофана Прокоповича под називом *Первоје ученије ошроком*. Ово дело у римничкој штампарији 1726. и 1727. године објавио је Митрополит Мојсије Петровић. Дело ове врсте *Православно исповедање* написао је Петар Могила 1638. године. Руком писану књигу *Крајкоје вјери православној исповједаније* саставио је Василије Крижановски 1747. године.

Стари српски катихизиси познати су у рукописној и штампаној форми. Из прве групе најпознатији су: *Проједија Благочестија* Дионисија Новаковића из 1744. године и *Наук или учение началное дешом* Кирила Живковића из 1757. године. Најпознатији стари штампани српски катихизиси су: *Оршодоксос омолоџа* Митрополита Павла Ненадовића из 1758. године и *Мали катихизис* Јована Рајића 1774. године. У уводу овог катихизиса сазнајемо његов основни смисао: „Ходите, децо, послушајте ме, *сшраку Госшодњем научишју вас* (Пс. 33, 12).

1. Питање: Чему желиш да нас научиш када нас тако позиваш?
2. Одговор: Намеравам да вас научим да будете добри хришћани и поштени људи (Рајић 2009: 127).

У раду се опширније излажу (описују) катихизиси Кирила Живковића (рукописни) и архимандрита Гаврила Поповића (штампани). Први је из 1757. а други из 1848. године. У минимално измењеној варијанти катихизис архимандрита Гаврила Поповића штампан је и 1853. године. Постоји и из 1873. и 1879. године (период Кнежевине Србије). Познат је, такође, *Мали катихизис и крајка свешшена испорија* Платона Атанацковића из 1906. године, штампан у Бечу...

„Увод

Ко шје је стшворио?

Мене је Бог створио.

Зашто те је створио?

Зато ме је створио, да Га почитујем, хвалим, славим и милости од Њега просим.

Како ти то чиниш?

Ја то чиним свесрдном молитвом и добрим Богоугодним мојим владањем“ (Атанацковић 1906: 3).

Године 1908. објављен је *Мали катихизис за православне српске ученике основних школа*. Израђен је по Платоновом катихизису и с обзиром на одлуку св. Архијерејског Синода од 29. јулија 1897. бр. С. 30.

„1. О молитви.

Зашто се Богу молимо?

Богу се молимо, да нам даде здравља и среће, док смо живи, а кад умријемо, да нам подари вјечно спасење у рају“ (Мали катихизис, 1908: 3). Поједини делови текста дати су на црквенословенском. Следи опширније излагање о животу и катихизису Кирила Живковића.

Зна се да је Кирил Живковић рођен у Пироту 1730. године. „За време аустријско-турског рата 1737, с родитељима је дошао у Футог где је завршио основну школу“ (Живковић 2009: 14). Боравио је у Светој Гори где се и замонашио. Пет година, од 1755. до 1760. године радио је као учитељ у Скрадину у Далмацији. Након тог периода (1760) путовао је у Русију. Боравио је у Санкт Петербургу. У Италији је стигао до Венеције и Рима. Био је игуман манастира Светог Ђорђа у Темској код Пирота. Ту се бавио и учитељским радом. У Сремске Карловце прешао је 1774. године. После четири године Епископ Викентије Јовановић Видак, након доделе чина протосинђела, поставља га за игумана обновљеног манастира Гргетег на Фрушкој Гори. Кирил(о) Живковић је био пријатељ са Јованом Рајићем. Познавао је и Доситеја Обрадовића. Чин архимандрита добио је од архиепископа и Митрополита Мојсеја Путника 1784. године. У Сремским Карловцима 20. јуна 1786. године хиротонисан је за Епископа пакрачко-славонског и целог Вараждинског генералата. На дужности у Пакрацу остао је нешто више од две деценије.

Залагао се за отварање школа „ревнујући посебно око школовања свештеничких кандидата“ (Живковић 2009: 16). У манастиру Лепавини 1791. године наредио је да се оснује школа за образовање монаха. Садржаји поучавања у тој школи односили су се на вештине читања, писања, појања и рачунања. Целог живота сабирао је књиге. Осим богослужбених и богословских књига занимале су га и књиге из подручја историје, географије, аритметике, геометрије, права и страних језика. Поседовао је и употребљавао речнике руског, латинског, грчког и немачког језика. Градио је, обнављао и уређивао цркве на простору повереног му Владичанства.

Епископ Пакрачки Кирил(о) Живковић умро је у Пакрацу 12. августа 1807. године. Тамо је и сахрањен у Саборној цркви Свете Тројице. Сликара Арса Теодоровић израдио је његов раскошни парадни портрет 1779. године који је до данас сачуван.

Катихизис Кирила Живковића настао је у Далмацији која је тада била под управом Млетачке републике. Он „није похађао нити завршио Кијевску духовну академију што су остали писци катихизиса чинили. Тачније речено – он није имао никакве формалне богословске припреме – школе у времену када је писао *Катихизис*. Кирило се богословљу учио у класичном амбијенту византијско-српског средњовековља – манастирском храму, библиотеци и својој келији. То му је управо омогућило да напише катихизис најближи класичном православном богословљу“ (Живковић 2009: 27). Такав стил, једноставан и разумљив, одговарао је народу тог времена и простора.

Оригинал Живковићевог *Катихизиса* има 50 страна руком писаног текста црном и црвеном бојом. На свакој страни има између 15 и 18 редова. На врху почетне стране и на трећој страни текста од краја налази се једноставан стилизован цртеж црном бојом, од којих је први мало сложенији. Ово говори о потреби за естетским (ликовним) изразом као једним од битних васпитних подручја. То се односи и на облик слова у књизи.

Наслов рада, на савременом српском језику, гласи: *Основе науке или поучено учење православној исповједања светије источне католичанске вере Христове деци језиком једноставним ислричане.*

„Почиње:

У Име Оца, Сина и Светога Духа, Амин.

Тада певају: Царе небесни, Утешитељу [*Душе истине*]...

Учитељ молитву ову [чита] гласно:

Запали у срцима нашим, човекољубиви

Владико, непролазну светлост твога

Богопознања и отвори очи ума нашег да

Бисмо разумели твоје јеванђељске проповеди.

Усади у нас и страх твојих блажених заповести

Да бисмо, победивши све телесне похоте,

Живели духовним животом, мислећи и

Творећи све што је теби угодно.

Јер си ти просветљење душа и тела наших,

Христe Боже наш, и теби славу уносимо са

Беспочетним твојим Оцем и пресветим и

Благим и животворним твојим Духом, сада

[и увек и у векове векова. Амин].

И певају: Богородице дјево...

Тада зайочиње

Учење прво: о вери“ (Живковић 2009: 39–41).

Тада за катихизис(е) карактеристичан начин, помоћу питања учитеља и одговора ученика, почиње садржај верског поучавања. Учи се о појмовима као што су хришћанин, Христос, Син Божији, како се правилно крсти, шта је вера, молитва, Символ вере, права вера, члан вере, дарови Духа Светога, плодови Светога Духа, шта је нада, љубав, рај, заповести, пост, правда, грех и многим другима.

Иако је читав рад намењен облагоурођивању и богоприподобљавању душе дететове, навешћемо само поједине делове у којима је нарочито наглашена и препознатљива васпитно-образовна вредност. Само опредељење на размишљање о Богу, као најидеалнијем, безгрешном... и тежњу ка приближавању вредностима које Он представља од непроцењиве је важности за укупан васпитни поступак. „...**Учитељ ииша:** Шта је човеку потребно да би био спасен? **Ђак одговара:** Права вера и добра дела. **Учитељ ииша:** На чему почива ово двоје? **Ђак одговара:** На три богословске врлине: вери, нади и љубави...“ (Живковић 2009: 45). Учећи о трајним вредностима вере ученици остварују везу са својим прецима и потомцима и тако остварују континуитет, а без континуитета нема ни идентитета.

Када „напамет“ на што ранијем узрасту науче и буду у могућности да их понове деца ће касније, кад порасту, знати да размишљају о даровима Духа Светога и плодовима Светога Духа и попуњавати их ширим садржајима. „**Учитељ ииша:** Који су дарови Духа Светога? **Ђак одговара:** Седам [их је]: мудрост, разум, савет, крепост, знање, побожност и страх божији. **Учитељ ииша:** који су плодови Светога Духа? **Ђак одговара:** Девет [их је]: љубав, радост, мир, дуго трпљење, благост, милосрђе, вера, кроткост, уздржање“ (Живковић 2009: 71). Свега овога недостаје и данас. Напротив, говори се о све присутнијем насиљу, стресу, (не)толеранцији, конкурентности, рангирању...

Дају се савети о потреби слушања Свете литургије, редовном вршењу молитви, придржавања поста, поштовања свештеника, причешћивања, вршења молитви за свога цара и власт духовну. Саветује се, такође, да световни људи не користе црквену имовину у сопствене сврхе, да се свадбе не чине у посне дане. „Христос назива блаженима оне који су милостива срца и чине милостињу даровима или учењем и служењем својим због кога ћемо на Страшном суду бити оправдани или осуђени због ових дела милосрђа. Седам телесних: 1. Гладнога нахранити; 2. Жеднога напојити; 3. Нагога оденути; 4. Сужња у тамници обићи; 5. Болеснога посетити; 6. Странца у дом примити; 7. Сиромашног мртваца сахранити. И седам душевних: 1. Посаветовати гре-

шника да се покаје; 2. Неукога поучити; 3. Посаветовати онога коме је савет потребан; 4. Молити Бога за ближњег; 5. Утешити тужне и остареле; 6. Отрпети прекорну реч; 7. Оппростити кривицу“ (Живковић 2009: 95–99). Није ли све ово најбољи допринос сузбијању насиља и практиковању племенитости на сваком месту и у свакој животној прилици? Васпитно-образовна вредност честим понављањима радње још се повећава прерастањем таквог понашања у навику.

Посебно (треће) поглавље *Катихизиса* посвећено је љубави. Ученик овде сазнаје да љубав значи љубити Бога свим срцем, више него себе, и ближњег свога као самог себе. Љубав се заснива на добрим делима. Добра дела су извршење десет заповести Божијих, „које је сам бог предао пророку Мојсеју на Синајској Гори на две таблице“ (Живковић 2009: 101)... Било би занимљиво истраживање колико студената савремених основних академских и мастер академских студија зна да наброји свих десет ових једноставних заповести...

Супротно заповестима Божијим је грех. Грех се одређује као оно што човек без принуде чини а што је против љубави према Богу и љубави према ближњем. Међу мале грехове сврставају се они који се чине погледом, помишљу, речима, жељама, смехом, јелом и пићем и другим сличним учињеним без зла срца. Велики, смртни греси су они који се чине од зла срца, против љубави божије и ближњег. У главне или смртне грехове сврставају се гордост, среброљубље, блуд, завист, стомакоугађање, злопамћење, униције.

У *Катихизису* се говори и о томе како греси доспевају у човека. Ученик сазнаје да се то збива кроз пет телесних чула а то су: гледање, слушање, мирисање, додиривање и окушање и кроз пет чула духовних а то су: ум, разум, мишљење, маштање и осећање. Њихов господар, односно покретач и/или кочничар је савест.

На крају се поучава да се хришћанско савршенство темељи на четири природне јеванђељске врлине а то су: мудрост, правда, целомудреност и храброст. По завршетку п(р)оучавања Катихизиса Кирила Живковића ђаци учитељу певају: Достојно је..., и молитву Богородици. Певају и на глас осми: благословен јеси, Христе Боже наш... Савременом дидактичком терминологијом то би се рекло да се спроводи корелација у настави – „међусобно повезивање и координисање сличних или комплементарних наставних садржаја различитих наставних предмета...“ (Баковљев 1999: 45). Тај поступак пожељан је и данас.

На самом крају налази се податак да је *Крајки Катихизис* саставио јеромонах хиландарски Кирило Живковић у Венецији 1757. године а да га је преписао („написао“) грешни Димитрије Медић, ученик господина Кирила Живковића у Скрадину 1757. године.

Законом од 1830. године турске власти српском народу гарантују права рада на просвети. Тачком осмом Хатишерифа дословно се казује: „Срби имаће власт постављати у земљи својој печатње књига, болнице за своје болеснике и школе ради воспитанија дјеце своје“ (Ђунковић 2016: 26). Већ у првом наставном плану и програму из 1838. године, познатом под називом *Назначеније учебни предмета који се у школама нормалним за прво и друго шеченије школско предавати имају* значајна пажња посвећује се верским садржајима. Од њих се полази. Говори се о молитвама мањим и већим, А) у млађој нормалној класи прве године, као: „отче наш, богородице дјево, вјерују, десет божји заповести...“ (Ђунковић 2016: 31). Б) У старијој нормалној класи прве године – наука християнска (катихизис мали) од II части до краја III части. Друге године – катихизис сав да се повтори (понови) од почетка до краја.

Имајући у виду Катихизис кореничког проте Стојана Шобата који је био у рукопису 1772. године, а штампан у Млечима 1813. године, Манојло Грбић говорећи о значају понављања каже следеће: „Ја имам у рукопису овај 'Вопрос' како су још мој дјед и отац поучавали 'християнску младеж', што се скупљала на 'християнску науку' сваке недјеље и празнике прије 'Службе', и знам тај Вопрос и данас боље напамет, него све оно што сам кашње по школама учио“ (Шобат 2002: 5–6). Знајући, такође, колико су штетни преопширни наставни програми, ово, дакле, представља трајну вредност. Оријентисати се на битно а томе се затим чешће враћати, понављати, обнављати, утврђивати.

Плански усмерен рад на подизању просвете резултирао је штампањем првих књига, уџбеника. „Године 1843. штампају се *Крајки катихизис* и *Крајка свјашчена историја* од архимандрита Гаврила Поповића...“ (Ђунковић 2016: 49).

На самом почетку првог дела („Част прва“) Поповићевог Катихизиса говори се о вери. На питање шта је вера даје се одговор: „Вера јест дар Божи, по ком ми срцем признајемо и устма исповедамо, да је све оно истина, што се у символу вере излаже“ (Поповић 1853: 5). Ученик сазнаје да је символ вере састављен из Светог Писма.

„П. Шта е свето Писмо?

Од. Свето писмо ест истино слово Божие, кое су богодухновени мужеви написали и нама предали.

П. Како се дели Свето Писмо?

Од. Оно се дели на Стари и Нови Завет“ (Поповић 1853: 5). Стари Завет у себи садржи Божја обећања и пророчанска предсказивања о томе да ће Месија доћи. Нови Завет показује да се испунило све оно што је Бог обећао и што су пророци прорекли.

Затим се поставља питање: „П. Шта је символ вере?

Од. Символ вере јест у кратко изложена наука о свему оном, што е човек християнин веровати дужан“ (Поповић 1853: 6). Од ученика се, потом, тражи да каже символ од речи до речи. У *Крайком катихизису* његов је текст писан црквенословенским језиком и писмом. Састоји се од дванаест чланова. Прелази се на објашњавање сваког члана што је прегледно означено насловима написаним великим штампаним словима. У првом члану вере говори се „О Богу Отцу“, у другом члану „О Богу Сину Искупитељу“, у трећем члану „О воплоћењу Сина Божијег“, у четвртм „О страдању и смрти Исуса Христа“, у петом „О васкресењу Исуса Христа“, у шестом „О вознесењу Исуса Христа на небо“, у седмом „О втором [другом] пришетвију [доласку] Исуса Христа на земљу, у осмом „О Богу Духу Светом“, у деветом „О Цркви Христовој“, у десетом „О крштењу и другим тајнама Новог Завета“, у једанаестом „О васкрсенију мртви“, у дванаестом члану вере „О вечном животу“.

У другом делу *Крайкој катихизиса* (Част друга) говори се „О љубави“. У трећем делу (Част трећа) говори се „О Надежди“ (нади).

Други део након уводног текста о љубави дели се на две веће целине. То су „О љубави према Богу“, и „О љубави према ближњему“. Од хришћанина се очекује не само да у Бога право верује него и да љуби Бога и ближњег свог. Бога љубити значи да треба испуњавати заповести Његове. Ближњег љубити значи спремност да му чинимо све оно што желимо да и други нама чине. На питање ко је ближњи наш, даје се следећи одговор:

„Ближній нашъ естъ свакій човекъ на свету; еръ сви одъ првогъ човека произлазимо, и сви имамо едногъ отца небесногъ“ (Поповић 1853: 35). О томе како треба правилно љубити Бога и ближњег учи се из закона Божијег или једноставних десет заповеди. Од сваког ученика хришћанске вере очекивало се да ове заповести зна „одъ речи до речи“. Свака заповест у Катихизису се на једноставан начин објашњава, образлаже.

На крају другог дела Поповићевог *Катихизиса* говори се о греху. Као што би рекао познати педагог Јован Миодраговић за четири Јеванђеља, и овде налазимо „чисти, овејани морал“. (А етика има фундаментални значај за педагогију). Шта је грех?

„Грѣхъ естъ преступленіе закона Божіегъ, и може се учинити дѣломъ, рѣчима и мѣслима“ (Поповић 1853: 49). Ученици, затим, са знају да постоји разлика између грехова. Једни се називају смртни а други простителни (опростиви, лакши). Због смртних грехова човек губи царство небесно. У ову групу грехова убрајају се: 1. гордост, 2. среброљубље, 3. блуд, 4. завист, 5. неумереност, 6. злопамћење, 7. лењост. „Грѣси простителни есу они, коѣ човекъ или по немоћи, или по

незнано, или нехотице учини; но ови грѣси не лишавају насъ милости Божіе, само ако се одма за њи покаємо“ (Поповић 1853: 50). Није довољно да се човек само чува од набројаних грехова. Потребно је, такође, да твори добра дела и да цео свој живот чесно и благочестиво проводи, све више напредујући у вери, нади и љубави.

Трећи део *Крайшкoi катихизиса* посвећен је нади („надежди христјанскои“). Она се дефинише као „оно спокојство душе наше, које се рађа у нама изъ увѣрeнја, даће намъ Богъ обећано блаженство подарити“ (Поповић 1853: 51). У тој нади укрепљује нас молитва. Молитва се одређује као узношење мисли и срца к Богу, изражена благочестивим мислима и речима. Човек у молитви може 1. Прославити Бога због Његовог божанског савршенстава, 2. Захваљивати Му на благодатима и 3. Молити Га за своје потребе. Људска је дужност да се молимо Богу не само за себе него и за све људе, а „особито за владатеља и за отечество, за властъ духовну и грађанску“ (Поповић 1853: 52). Општа молитва је молитва Господња (Отче наш...). У *Крайшком катихизису* је написана на црквенословенској варијанти. Затим се детаљно образлажесваки њен део.

Осим поменутих примера катихизиса у српском народу постоје и други извори који се баве основном, општом, верском тематиком. Овом приликом могу се навести *Православна веронаука* Светог владике Николаја (Велимировића) (2010), *Српски православни буквар* Владике Атанасија (Јевтића) (1997) и други. Намера наведеног Буквара, како саопштава његов аутор, је да се изложи православна вера „о томе како је Бог као љубав створио свет и човека и у чему је назначење човека“ (Владика Атанасије 1997: 5). Овај извор није писан у облику катихетичког разговора (питања и одговора) али је информативан и приступачан (није преопширан).

После повратка веронауке у наставне планове и програме за основне и средње школе у Србији израђују се и штампају нови, адекватни Катихизиси по разредима.

Закључак

Педагози васпитно-образовну вредност посматраних појава оцењују кроз најчешће пет васпитних подручја: физичко-здравствено, морално, интелектуално или умно, естетско и радно. Тако је и у случају разматрања садржаја катихизиса у Србији (од 1752. до 1882. године).

Ни мало не сумњајући у правилан одговор на питање: Може ли неко чинити добро научивши се чинити зло – старе, претходне гене-

рације наших предака добро су знале да децу треба од најранијих дана њиховог живота подучавати трајним вредностима, заснованим на провереним садржајима и најширим идеалима. Није чудно што се у данашњем, неправдом и силом бременитом времену такве основе, на различите начине, покушавају да замагле и етикетирају отрцаним терминима. Јављају се неки „нови“ удбеници и декадентни погледи. Живећи у тешким временима налазило се начина да најумније главе српског народа сачине књижицу у којој су била основна (темељна) упутства за човечно понашање у животу. Били су то катихизиси. Кратке, приступачне, разумљивим језиком писане ове књижице, као и наставни предмет за који су припремане налазили су и заузимали прво место у наставним плановима и програмима за најраније образовање деце. То важи за читав период Кнежевине Србије. Добро засновани унутрашњи (морални) регулатори потребни за човечно понашање нису, као данас, подразумевали потребу за запошљавањем школских полицајаца ни постављањем видео камера. Слободно формирано уверење да је неки поступак исправан (а то је право васпитање и образовање), јаче је и вредније од сваке контроле и спољне принуде, присиљавања. Позната је и вредна прича блаженопочившег Патријарха Павла о човеку везаном у соби пуној злата и драгог камења. Нормално је да такав човек неће моћи ништа од тога да узме. Вреднији је, међутим, слободан (одвезан) човек који из исте те собе не жели ништа да узме за себе јер зна да је тако добро. То невидљиво добро вредније је од сваког видљивог, материјалног (злата, сребра, драгог камења...) а о томе нас поучавају катихизиси (и остала вредна литература), од којих су овде поменути само неки, с посебним нагласком на временски период од 1752. до 1882. године у Србији, као илустрација за наведену тврдњу.

* * *

Литература

- Атанацковић, Платон (1906): *Мали катихизис и крајња свешћена историја*, Беч: Ц. кр. наклада школских књига.
- Владика Атанасије (Јевтић): *Српски православни буквар*, Србиње; Београд; Ваљево; Минхен: Универзитетски образовани православни богослови; Хиландарски фонд; Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић“.
- Вујанић Милица и др. (2007): *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

- Живковић, Кирило (2009): *Катихизис*, Београд: Издавачки фонд Српске Православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке.
- Мали катихизис за основне српске школе* (1873): Београд: Државна штампарија.
- Мали катихизис за основне српске школе* (1879): Београд: Државна штампарија.
- Мали катихизис за православне српске ученике основних школа* (1908): Карловци.
- Пијановић, Петар (ур.) (1996): *Педагошки лексикон*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пено, Здравко (2010): *Катихизис: основе православне вере*, Београд: Верско добротворно старатељство Архиепископије београдско-карловачке, Никшић: Манастир Острог.
- Поповић, Гаврило (1853): *Крајњи катихизис за основне српске школе*, Београд: У Књигопечатњи Књажевства Србскогъ.
- Рајић, Јован (2009): *Мали катихизис*, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, Београд: Српска патријаршија.
- Ракић, Радомир (ур.) (2000): *Велики православни богословски енциклопедијски речник: („Богословска енциклопедија“)*... Том 1 и 2, Нови Сад: Православна реч.
- Свети Владика Николај (2010): *Вера свештих. Православна веронаука*, Београд: Глас Цркве & Александра.
- Свети Николај Жички (2015): *Молишве на језеру*, Шабац: Православац.
- Трнавац, Недељко (2012): *Лексикон историје педагогије српског народа*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ђунковић, Срећко (2016): *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд: Педагошки музеј.
- Vakovljević, Milan (1999): *Rečnik didaktike*, Beograd: Učiteljski fakultet u Beogradu.
- Grupa autora (2007): *Religija i epistemologija*, Beograd: Dereta.
- Potkonjak, Nikola; Šimleša Petar (1989): *Pedagoška enciklopedija 1*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tejlor, Čarls (2011): *Doba sekularizacije*, Beograd: Albatros plus, Službeni glasnik.

Примљено: 10. 9. 2018.
Исправљено: 10. 12. 2018.
Одобрено: 4. 3. 2019.

EDUCATIONAL VALUE OF CATECHISM AS THEOLOGICAL GENRE AND COMPULSORY TEXTBOOK FOR PRIMARY SCHOOLS IN SERBIA (1757–1882)

Petar Đ. Rajčević

University of Priština – Kosovska Mitrovica

Teacher Training Faculty in Prizren – Leposavić

Summary: Developing course of scientific thought, in all cultures and civilizations, started from conceptions of religion and theological beliefs. This rule applies to Serbian people as well. In the periods of symphony (respect) in relations between church and state, primarily in the Middle Ages, there was a rise of considerable results in the various fields of social life. In the times of disharmony between them such results were missing and often caused frequent sufferings of ordinary people. While scientific theories founded on different bases and needs of temporal authorities and as such were undergoing many changes, religious theories have had a continuity measured by thousand years. While world knowledge comes and goes, and changes, goodness and other human virtues, on the other hand, present constant, eternal values. Taking into account man's need for both knowledge and goodness in order to be well balanced and harmonious, there is a need for nourishing of religious contents. To that end textbooks for catechism – special types of textbooks for religion (bible study) were created. The paper also considers their educational values in craving child's personality, and their elevation to virtue. Apart from the notes on the creation of the first catechised and a short survey of their first developing course in Europe, special emphasis is put on the consideration of catechesis content in Serbia, with a stress on particular details. Educational values of catechesis center by Kiril Živković, 1757 (a manuscript variant) and archimandrite Gavriilo Popović, 1848 (in printed form) are more pronounced.

Key words: catechism, teacher of catechism, catechism schools, catechism method, catechism conversation.